

OBSERVAȚII GENERALE ASUPRA EVOLUȚIEI CULTURAL-ISTORICE A DOBROGEI ÎN SECOLELE VII – X¹

Radu Harhoiu

O analiza a evoluției cultural-istorice a Dobrogei în secolele VII – X presupune cu necesitate depășirea teritoriului actual al Dobrogei românești și extinderea investigației asupra întregului teritoriu al *Dobrogei istorice* (teritoriul provinciei Scythia Minor, inclusiv Dobrogea bulgărească). Această necesitate metodologică, neglijată în general de istoriografia românească, este determinată de înțelegerea fenomenelor istorice în ansamblul lor și nu într-un cadru politic actual cu care ele, fenomenele, nu au nici un fel de legătură organică. Desigur, acest efort presupune depășirea a numeroase dificultăți de ordin documentar, presupune călătorii de studii și de documentare în toate muzeele din zona de lucru și presupune parcurgerea unei vaste literaturi de specialitate și nu limitarea, uneori și din impedimente lingvistice, numai la contribuția istoriografiei românești. Adesea, false interese politice dictează o anumită optică de interpretare care, prin subiectivismul ei pronunțat, are drept consecință imediată o prezentare denaturată a fenomenului istoric și în perspectivă aduce deservicii majore prestigiului statului. Este momentul ca istoriografia românească să depășească atitudinea patriotardă și să încerce o investigare responsabilă a subiectelor analizate.

Una din problemele cele mai pasionante ale celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea și primei jumătăți a celui următor este cea a încetării stăpânirii Imperiului romano-bizantin în provincia Scythia Minor și care se manifestă printre altele și prin prăbușirea *limes*-ului danubian. În istoriografia problemei există în principal două poziții referitoare la acest subiect. Comună celor două poziții este opinia după care în prima jumătate a secolului VII, *limes*-ul de la Dunărea de Jos s-a destrămat, de fapt el s-a prăbușit, datorită atacurilor distrugătoare ale maselor de slavi de la începutul secolului. Trebuie adăugat însă imediat că, încă din a doua jumătate a secolului al VI-lea, presiunea migrației slave la Dunărea inferioară, care a antrenat și importante contingente de călăreți avari, a fost deosebit de puternică. Chiar dacă deplasarea avarilor în a doua jumătate a secolului al VI-lea spre Câmpia Panonică a provocat o oarecare relaxare în zonă, prăbușirea frontierei dunărene a Imperiului bizantin în prima jumătate a secolului al VII-lea nu a mai putut fi evitată. Cele două poziții diferă însă în ceea ce privește modul în care este privită continuitatea prezenței bizantine după căderea *limes*-ului. În timp ce majoritatea specialiștilor români vorbesc despre o menținere a stăpânirii bizantine, chiar dacă nu în forme clasice, până în ultimul sfert al secolului (un rol important în asigurarea formei neclasice de stăpânire revenind flotei bizantine)², alți specialiști, consideră că prăbușirea *limes*-ului a însemnat în fapt și prăbușirea dominației Imperiului în teritoriul dintre Dunăre și Mare³. Este absolut neclar ce vrea să însemne sintagma “forme clasice”. După cum neclar este și rolul flotei în asigurarea formei neclasice a prezenței bizantine, flotă care prin natura ei nu poate lăsa urme identificabile în teren, după cum puținele informații referitoare la prezența acesteia în zonă se datorează altor rațiuni politice (vezi *infra*). Trebuie însă arătat mai departe, că în timp ce flota nu lasă urme, cercetările efectuate în cetățile și fortificațiile de pe *limes*-ul maritim sau dunărean demonstrează în mod evident dispariția structurilor politice, militare, administrative și economice ale

¹ Sunt onorat de invitația de a participa la omagierea domnului dr. Gavrilă Simion, directorul *Institutului de Cercetări Eco-Muzeale* din Tulcea și unul din cei mai remarcabili muzeografi ai României. În anii '70, am vizitat Muzeul Deltei Dunării împreună cu profesorul Georg Kossack, directorul de atunci a celebrului *Institut für Vor- und Frühgeschichte und Provinzialrömische Archäologie* din München și unul dintre cei mai importanți arheologi europeni. În timpul vizitei profesorul Kossack a cerut permisiunea domnului director Gavrilă Simion, de a putea fotografia pentru a arăta în Germania (Federală) modul de expunere a pieselor. După vizită mi-a mărturisit: “Sunt adânc impresionat de acest muzeu; este unul din cele mai frumoase muzee de arheologie pe care le-am văzut... Vedeți domnule Harhoiu, mult mai mult decât banii, importantă este abnegația, dăruirea și tenacitatea...”.

² Diaconu 1966, 488; Barnea 1968; 445; Damian 1998, 16.

³ Sâmpetru 1971, 230 – 235; Fiedler 1992, 14 și urm.

Imperiului în regiune. Chiar mai mult, se constată o inexpresivitate arheologică generală, consecință a unei locuiri extrem de fragile, fenomen scos în evidență și de orizontul funerar atât de bine atestat în secolul al VI-lea. Acest orizont funerar poate continua cel mult în prima jumătate a secolului, cu tendința evidentă spre primele decenii, reprezentând modul de manifestare funerar al populației provinciei Scythia Minor⁴. După acel moment a încetat depunerea defuncțiilor în cimitire organizate, după cum a încetat și orice formă de viață urbană. Rămâne o sarcină a cercetării viitoare de a identifica mai exact orizontul funerar al perioadei cuprinse între primele decenii ale secolului al VII-lea și începutul ultimului sfert al secolului. Un indiciu în această privință l-ar putea oferi de exemplu prima fază a necropolei de incinerare de la Nalbant, a cărei analogii cu necropola slavă de la Sărata Monteoru sunt evidente.

O a doua etapă importantă în istoria Dobrogei s-a aflat în strânsă legătură cauzală cu pătrunderea protobulgarilor conduși de Asparuh în anii 679 / 680, în fostele teritorii ale Imperiului. În timp ce izvoarele scrise au consemnat acest fenomen doar sub aspectul manifestărilor suprastructurilor politico-militare, arheologia a pus în evidență schimbări fundamentale petrecute atât în obiceiurile funerare cât și în mozaicul formal și decorativ al materialului arheologic din bazinului Dunării inferioare și mijlocii și care sunt expresia arheologică a unor masive deplasări de populații: bulgarii la Dunărea inferioară și un al doilea val avaric în bazinul Dunării mijlocii. Cele două deplasări etnice au fost însoțite și de deplasări masive de grupuri de slavi⁵.

Una din problemele importante ale epocii cuprinsă între sfârșitul secolului al VII-lea – până la recucerirea bizantină a Dobrogei la sfârșitul secolului al X-lea este și aceea a relațiilor Imperiului bizantin cu statul bulgar. De la bun început trebuie subliniată superficialitatea informației scrise. Aceasta a determinat și ampla dispută a localizării *Onglos-ului*, regiunea unde s-a așezat Asparuh cu câțiva ani înainte de anul 680 și de unde cetele sale au declanșat invadarea Bulgariei de nord-est. Petre Diaconu pleda pentru o localizare a *Onglos-ului* în estul Munteniei, ceea ce ar reflecta poate cel mai bine știrile lui Theophanes și a lui Nikephoros⁶. Problema se leagă organic de cea a valurilor de pământ, a căror interpretare a complicat însă din nou găsirea unei soluții unanim acceptată.

Apare mereu în analiza informației scrise ideea unei supremații de necontestat a flotei bizantine care se exercita atât pe cursul inferior al Dunării, inclusiv Delta, întreg litoralul vestic al Mării Negre și chiar și în teritoriul dintre Dunăre și Mare. Chiar dacă supremația bizantinilor pe ape poate fi cu greu contestată, nu cred că trebuie supralicitată capacitatea flotei de a asigura menținerea autorității politice bizantine în interiorul unui teritoriu, care practic era sub controlul trupelor de uscat ale khaganatului bulgar. Vreau numai să subliniez faptul că pe parcursul a mai bine de 120 de ani (perioada 680 – 917), prezența flotei bizantine la Dunăre (mai precis corăbii ale acestei flote) este atestată în numai zece cazuri. Această prezență reflectă strategia politică a unui imperiu cu ideologie universalistă de a atrage forțele barbare în sfera intereselor bizantine și care nu de rare ori, a fost impusă de rigorile confruntărilor violente cu khaganatul bulgar. Așa s-a întâmplat în anul 705, atunci când khaganul bulgar Tervel l-a ajutat pe Iustinian al II-lea să redobândească tronul bizantin, așa s-a întâmplat în anul 813 cu ocazia transplantărilor etnice efectuate de khaganul bulgar Krum și tot așa s-a întâmplat și în anii 895 – 896 sau 917 când bizantinii au transbordat trupe barbare aliate împotriva bulgarilor.

Una dintre cele mai interesante probleme "arheologice" ale perioadei este aceea a valurile din zona Dunării de Jos⁷. Din ampla discuție asupra cronologiei și atribuirii etnice și culturale ale acestor imense amenajări defensive, se degajă de fapt ideea existenței a două sisteme de fortificație diferite din punct de vedere cronologic: un sistem mai vechi reprezentat de valul mic, orientat spre sud și cel de al doilea sistem, mai nou, reprezentat de valul mare de pământ, întregit și întărit cu așa numitul val de piatră care este orientat înspre nord. Ancorarea cronologică exactă a primului sistem este greu de stabilit, în mod ipotetic postulându-se perioada *post* 680 și *ante* 943. În acest context cronologic se plasează și circumvalația de la Niculițel, fixată cronologic printr-o serie de repere arheologice demne de luat în seamă. Orientarea spre sud a primului sistem de fortificații, împreună cu schema de încadrare cronologică propusă, mă determină să adopt o interpretare care încearcă să țină seama de contextul general arheologic al zonei, fără însă ca această opinie să se poată bucura de o certitudine absolută. Pornind și de la faptul, că unele dintre cele mai timpurii necropole ale acestui orizont funerar – necropolele de la Nalbant și de la Istria-Capul Viilor – se află la nord de valul mic, am putea atribui protobulgarilor crearea acestui sistem de fortificații. Încercarea de atribuire a acestui sistem de fortificație

⁴ Fiedler 1992, 49 – 73.

⁵ Pentru cadrul istoric: Barnea 1971, 7 – 31; Fiedler 1992, 3 – 89.

⁶ Diaconu 1971.

⁷ Fiedler 1986, cu întreaga discuție a problemei.

populației locale – care, în virtutea unor nevoi spirituale ancestrale, ar păstra tradiția romană a construirii valurilor – sau unor populații clientelare, eventual avarilor⁸, nu își găsește temeiul documentar în informația istorică sau arheologică a perioadei. Realizarea unui sistem de fortificații de asemenea anvergură nu poate fi decât rezultatul prezenței efective a unei structuri politice eficiente, care ar fi putut organiza și duce la bun sfârșit un asemenea proiect. Singura structură politică care poate intra în discuție la acest moment istoric este khaganatul protobulgar. În ceea ce privește cel de al doilea sistem de fortificații alcătuit, pe lângă val și șanț, și de o rețea de castre, încă insuficient cercetate, încadrarea cronologică în secolul al X-lea, mai precis în cea de-a doua jumătate, pentru valul de piatră, se bazează pe argumente arheologice relevante. Pentru plasarea construirii acestui sistem de fortificație în contextul exercitării stăpânirii statului bulgar asupra Dobrogei ar pleda prin analogie o serie întregă de valuri similare din Bulgaria, a căror amplasare pare a delimita aria de răspândire a necropolelor khaganatului protobulgar. Construirea celui de al doilea sistem de fortificații în a doua jumătate a secolului al X-lea, ar putea fi interpretată ca o reacție majoră a statului bulgar față de tendințele expansioniste ale Imperiului bizantin și care vor culmina cu desființarea statului bulgar. Nu trebuie uitat însă nici pericolul mereu crescând declanșat de noile valuri de migratori din stepă: maghiarii și pecenegii.

Analiza materialului arheologic al perioadei cunoaște grade diferite de intensitate. În timp ce analiza podoabelor orizontului funerar al secolelor VII – X poate fi considerată, în bună parte, bine realizată, analiza informației arheologice din așezări se află într-un stadiu nesatisfăcător. Revine cercetării viitoare sarcina de a elimina această lacună. De o atenție oarecum mai specială s-a bucurat investigația importurilor bizantine. În acest context trebuie făcută precizarea că Imperiul bizantin s-a afirmat dincolo de fruntariile sale atât prin prestigiul său politic sau prin iradierea spirituală, cât și ca una dintre cele mai importante forțe economice ale epocii. Produsele atelierelor bizantine, ca și cele ale Imperiului roman de odinioară, au depășit cu mult granițele politice, granițele invizibile extinzându-se până în Scandinavia sau chiar în Orientul îndepărtat. Această realitate trebuie avută mereu în vedere atunci când se încearcă o interpretare politică sau etnică a acestor importuri. În al doilea rând trebuie subliniată tendința evidentă a acestor importuri de a gravita mai ales în apropierea și la sud de cel de al doilea sistem de fortificație, în timp ce cel la nord de acesta se constată, cu excepția zonei din imediata vecinătate a Dunării și a litoralului, o zonă practic lipsită de descoperiri.

Investigația tipologică și încadrarea cronologică a documentelor arheologice luate în discuție, conduc la determinarea a două grupe cronologice. O grupă de importuri, cantitativ redusă, alcătuită mai ales din podoabe (cercei, pandantive, etc.) se încadrează în secolele VII – IX⁹. Tot aici se încadrează și importurile din alte sfere culturale, de exemplu din bazinul Dunării mijlocii, ilustrate printre altele și prin limba de centură turnată din bronz și ornamentată cu un motiv spiralic, din necropola de la Istria-Capul Viilor (descoperire izolată). Este o piesă tipică perioadei avarice târzii din prima jumătate a secolului al VIII-lea – *secolul grifonilor*¹⁰. O altă categorie de importuri, reprezentată de amfore sferoidale cu vopsea, vase din pastă caolinoidă cu vopsea roșie sau cu smalț verde-oliv, materialele de construcție, dar și sigiliile sau o parte a materialului monetar¹¹ permit o încadrare cronologică în secolele IX – X, mai precis pe parcursul secolului al X-lea și pot fi rezultatul creșterii dinamismului politicii economice a Imperiului, de fapt o etapă premergătoare declanșării programului de reconquistă. Dacă lucrurile par a sta așa pentru ultima parte a intervalului cronologic discutat, în ceea ce privește o altă parte a materialului monetar sau o serie de piese de port sau de podoabă de la sfârșitul secolului al VI-lea și din primele decenii ale secolului al VII-lea (cataramă de tip Sucidava, Salona-Histria, Syracusea, anumite tipuri de cercei, materialul monetar etc)¹² reprezintă forma de manifestare arheologică a locuitorilor provinciei Scythia Minor. După căderea provinciei ele dispar, respectiv nu au mai fost purtate. Tratarea uneori nediferențiată și globală a acestui import este reflexul unei anumite lipse de rigurozitate, manifestată printre altele și în încercările de încadrare cronologică.

Un domeniu al cercetării aflat într-o fază incipientă este cel al așezărilor. Investigația lor a putut evidenția încetarea tuturor formelor de viață urbană, în decursul primei jumătăți a secolului al VII-lea. Datele obținute pînă în momentul de față asupra formelor de locuire în perioada următoare sunt nemulțumitoare. Oarecum mai bine investigate sunt locuințele cu structuri de piatră din secolele IX – X¹³. Concentrarea acestor

⁸ Diaconu 1988, 179 – 180.

⁹ Fiedler 1992, 170 – 224.

¹⁰ Fiedler 1992, 205.

¹¹ Damian 1998, 119 – 177, cu întreaga discuție a problemei.

¹² Fiedler 1992, 49 – 73.

¹³ Damian 1998, 103 – 107.

locuințe mai ales în zona litoralului și mai ales la limita estică a ariei de răspândire a necropolelor din nord-estul Bulgariei, s-ar putea explica și prin influențe exercitate de civilizația bizantină.

În acest ultim cotext problematic se înscriu și unele aspecte surprinse în orizontul funerar al epocii. Mă refer în special la mormintele de inhumație sau incinerație cu ciste din piatră sau cărămizi, a căror arie de răspândire coincide cu cea a locuințelor cu structuri de piatră¹⁴.

Una din problemele care au stat mai mult sau mai puțin în atenția cercetării a fost și aceea a formelor de manifestare a vieții ecleziastice după prăbușirea *limes*-ului¹⁵. Dacă, începând cu a doua jumătate a secolului al VII-lea și până la mijlocul secolului al IX-lea, izvoarele sunt neconcludente, puține și controversate și nu pot nici măcar teoretic argumenta o formă autonomă a cultului, fie ea și cu o ierarhie sacerdotală simplă, după mijlocul secolului al IX-lea, deci după creștinarea bulgarilor, asistăm la o intensificare fără precedent a informațiilor referitoare la aspectele ecleziastice. O expresie impunătoare a acestora este complexul de la Basarabi, unul din exemplele de marcă a ceea ce s-a numit cu temeii "un orizont al așezămintelor monahale rupestre". Rămâne o sarcină a cercetării viitoare publicarea monografică a importanțelor rezultate ale investigației acestui complex monumental.

Una din cele mai controversate probleme ale perioadei este aceea a definirii mozaicului etnic. Atribuirea etnică a informației arheologice reprezintă și a reprezentat una dintre problemele la care specialiști, reprezentanți ai diferitelor școli de arheologie, de multe ori adânc implantate în contextul politic mai mult sau mai puțin actual, au dat soluții, uneori total contradictorii aceleiași informații. Argumente importante pe care ar trebui să se sprijine ipotezele referitoare la atribuirile etnice se regăsesc mai ales în orizonturile funerare și mai puțin, în atât de confuzele informații ale cronicarilor antici. De altă parte chiar și expresivitatea etnică a informației arheologice, respectiv detaliile de rit și de ritual, poate avea numai un caracter relativ. Orizonturile funerare reflectă un anumit comportament funerar, adeseori dictat sau impus de o suprastructură dominantă, ceea ce face practic imposibilă identificarea tuturor părților componente ale mozaicului etnic al unei zone sau al unei perioade cronologice.

În peisajul funerar al secolelor VII – X din teritoriul Scythiei Minor se pot distinge mai multe orizonturi funerare. Orizontul funerar specific secolului al VI-lea și primelor decenii ale secolului următor este caracterizat exclusiv prin necropole de inhumație aparținând populației provinciale, care la acea dată era creștină. Odată cu părăsirea provinciei, încetează și acest orizont funerar¹⁶. Perioada cuprinsă între primele decenii ale secolului al VII-lea și ultimul său sfert se caracterizează printr-un orizont funerar extrem de sărac. Singurele informații care par a fi mai clare, sunt reprezentate de faza timpurie a mormintelor de incinerație în urnă sau în groapă din necropola de la Nalbant, în special acele complexe funerare cu recipiente ceramice lucrate cu mâna, cu bune analogii în necropola de la Sărata Monteoru și care din punct de vedere etnic trebuie pusă în legătură cu migrația slavă în bazinul Dunării inferioare. Instalarea protobulgarilor la sud de Dunăre a fost însoțită de apariția unui nou orizont funerar. În linii generale situația se prezintă în felul următor: în nord-estul Bulgariei și apoi în stânga Dunării muntene și oltene se concentrează necropolele birituale în care inhumația este predominantă. La marginea ariei de răspândire a acestora, în dreapta Dunării până la valul de piatră, și apoi în stânga Dunării, aproximativ până la vărsarea Siretului în Dunăre, specifice sunt necropolele de incinerație, în care predominante sunt mormintele în urnă, apoi mormintele de incinerație în groapă și cu totul rare cele de inhumație. Odată cu trecerea la creștinism a bulgarilor, se constată pretutindeni o scădere accentuată a mormintelor de incinerație. Răspândirea necropolelor în spațiul bazinului Dunării inferioare și evoluția lor cronologică s-a aflat în strânsă legătură cu fenomenele istorice legate de formarea și cristalizarea structurilor de putere ale statului protobulgar, ceea ce permite atribuirea lor în mare celor două componente majore ale acestei formațiuni: protobulgarii și slavii¹⁷.

Din aceste motive am rezerve în atribuirea "unei mari părți a mormintelor din secolele VIII – X" populației romanizate și nu cred că unele din mormintele de inhumație păgâne ar putea fi legate de această populație. Sunt însă de acord, că în cadrul acestor necropole pot exista teoretic și romanici, a căror identificare arheologică este însă abia la început. O cale posibilă ar fi prin acele amenajări cu lespezi de piatră a gropilor funerare discutate mai sus, cu toate că și aici există și alte posibilități de interpretare. Rezerve se impun și în identificarea altor populații și aceasta cu toată erudiția de care a dat și dă dovadă unul dintre cei mai entuziaști

¹⁴ Fiedler 1992, 276 – 277, Fig. 108 a.

¹⁵ Discuția problemei la Damian 1998, 193 – 215.

¹⁶ Fiedler 1992, 69 – 71.

¹⁷ Fiedler 1992, 305 – 307.

apărători ai acestor propuneri: domnul doctor P. Diaconu. Mă refer în special la posibilitatea de indentificare arheologică a avarilor¹⁸, a căror arie de dominație politică s-a aflat la această vreme în bazinul Dunării mijlocii. Indoeli îmi exprim și în ceea ce privește posibilitatea identificării goților¹⁹, a căror aport creativ la geneza ceramicii cenușii a culturii Dridu nu poate fi dovedit. Goții lui Walafridus Strabo ar putea fi goți din Crimeea ajunși aici în împrejurări care astăzi nu mai pot fi elucidate și nu cei din secolul al IV-lea, întemeietorii regatului vizigot din Spania, respectiv ostrogot din Italia sau poate mai degrabă varegii²⁰, după cum ne lasă să întrevădem unele aspecte ale stilului animalier nordic al desenelor rupestre de la Murfatlar.

Având în vedere cele expuse mai sus, se pune problema sub ce forme s-ar putea manifesta prezența politică a Bizanțului la Dunărea de Jos în secolele VII – X. În condițiile în care, între anii 620 – 681, în teritoriul dintre Dunăre și Mare, deci în fosta provincie Scythia Minor, autoritatea statului bizantin era practic anulată, se poate vorbi cel mult de o frontieră “teoretică” pe care o reprezenta Dunărea. Înțeleg prin acest eufemism, de fapt, lipsa oricărei autorități politice bizantine în această fostă parte a Imperiului. Nici formula “stăpânire (...) nominală prin (...) mijlocirea unor neamuri (...) barbare, acționând în condițiile permanenței unei populații autohtone romanizate sau pe cale de romanizare”²¹, nu reprezintă o soluție, ci vrea poate numai să sublinieze dificultatea chestiunii.

O cu totul altă situație apare după anul 681. Există temeuri să credem că în perioada următoare, probabil până la apariția maghiarilor și a pecenegilor la Dunărea inferioară, spațiul interior al teritoriului dintre Dunăre și Mare să fi fost controlat de khaganatul bulgar. Raritatea descoperirilor concludente în partea de nord a Dobrogei împiedecă emiterea unor concluzii mai precise, dar nu poate anula controlul mai mult teoretic al importantei linii strategice reprezentată de Dunăre, de către flota bizantină. În acest context sunt de acord cu ipoteza că valul mare împreună cu cel de piatră sunt construcții ale statului bulgar, dar consider că teritoriul situat între acest val și gurile Dunării, poate fi interpretat și ca un teritoriu strategic, un fel de zonă “tampon”, caracterizat printr-un scăzut nivel demografic, creat în mod special atât împotriva marilor mișcări de populații din stepă de la sfârșitul secolui al IX-lea și de la începutul celui următor, cât și împotriva unor eventuale atacuri bizantine și aceasta pentru că una este controlul gurilor Dunării și a litoralului și alta controlul interiorului ținutului dobrogean.

Revenirea dominației bizantine la Dunărea de de jos în vremea domniei lui Ioan I Tzimiskes deschide de fapt o nouă epocă în istoria ținutului dintre Dunărea și Mare. Odată cu reconquista bizantină, acest teritoriu, pierdut *de facto* cu mai bine de trei secole în urmă, este integrat din nou în structurile politice și administrative efective ale statului bizantin.

Ultimele decenii ale provinciei Scythia Minor, reconquista bizantină din ultimul sfert al secolului al X-lea și de la începutul celui următor, invazia slavilor și marile deplasări de populații de la sfârșitul secolului al VII-lea, pătrunderea protobulgarilor în bazinul Dunării de Jos și cea a unui nou val polietnic condus de avari în bazinul Dunării mijlocii, dar și prezența maghiarilor și apoi a pecenegilor la granițele dunărene ale Imperiului, toate acestea sunt fenomene care au impregnat decisiv configurația etnică și politică a sud-estului Europei în secolele următoare. Rămâne o sarcină a cercetării arheologice și istorice viitoare de a căuta căile prin care s-ar putea identifica mai pregnant continuitatea populației mai mult sau mai puțin romanizată a fostei provincii Scythia Minor²².

¹⁸ Diaconu 1993, 295.

¹⁹ Diaconu, Năsturel 1969, 443 – 456

²⁰ Barnea 1965, 171.

²¹ Damian 1998, 230.

²² Un prim pas important ar fi publicarea tezei de doctorat a doamnei Oana Damian (Damian 1998), cu condiția ca prezentarea stadiului cercetării să capete nuanțe mult mai critice.

Bibliografie

- Barnea, I. 1965, Studii teologice, 3 – 4.
- Barnea, I. 1968, *Perioada Dominatului (sec. IV – VII)*, în Vulpe, R., Barnea, I., *Din istoria Dobrogei*, II: *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 369 – 356.
- Barnea, I. 1971, *Dobrogea între anii 681 – 1186*, în Barnea, I., Ștefănescu, Șt., *Din istoria Dobrogei*, III: *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 7 – 335.
- Damian, O. A. 1998, *Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele VII – X*, (teză de doctorat), București.
- Diaconu, P. 1966, *Réalités archéologiques et considérations historiques*, RRH 5, 485 – 493.
- Diaconu, P. 1971, *Despre localizarea Onglos-ului*, Peuce 2, 191 – 203.
- Diaconu, P. 1988, *Dacia*, N.S. 32.
- Diaconu, P. 1993, *Sur les nécropoles danubiennes (VIe – Xe siècles)*, *Dacia*, N.S. 37, 291 – 300.
- Diaconu, P., Năsturel, P.S. 1969, *Dacia*, N.S. 13.
- Fiedler, U. 1986, *Zur Datierung der Langwälle an der mittleren und unteren Donau*, ArchKorr 16, 4, 457 – 465.
- Fiedler, U. 1992, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jhs. an der unteren Donau*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Aus dem Seminar f. Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität Berlin, 11, 1 – 2, Bonn.
- Sâmpetru, M. 1971, *Situația imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea*, SCIV 22, 2, 217 – 245.

Allgemeine Betrachtungen zur kulturhistorischen Entwicklung der Dobrudscha im 7. – 10. Jh.**Zusammenfassung**

Im Gegensatz zu, vornehmlich in der rumänischen Fachliteratur vertretenen Auffassungen, die von einer nicht näher präzisierbaren Kontrolle des byzantinischen Staates (eventuell durch die Flotte) im Arbeitsgebiet sprechen, wird angenommen, daß der Fall des Limes im unteren Donaugebiet am Anfang des 7. Jh., gleichzeitig auch zum Untergang der Herrschaft des römisch-byzantinischen Staates auf dem Gebiet der Dobrudscha geführt hat. Durch die Einwanderung der Protobulgaren im unteren Doanugebiet im letzten Viertel des 7. Jh., wurde auch das Gebiet der ehemaligen Scythia Minor in die politische Strukturen des protobulgarischen Khaganats einverleibt. Erst durch die byzantinische Reconquista am Ende des 10. und Anfang des 11. Jh., wurde die Dobrudscha wieder Teil des byzantinischen Reiches.